

Koronna teza Jana Dziegielewskiego o sejmie elekcyjnym i wolnej elekcji jako dobrodziejstwach ustroju dawnej Rzeczypospolitej w omawianym stuleciu między latami 1573 a 1674 nie przekonała mnie; brzmi ona mile w uchu Polaka, bo rehabilituje jedną z najbardziej pogardzanych instytucji dawnej Rzeczypospolitej, ale nie została należycie udokumentowana. Nie znaczy to, że nie doceniam waloru innych tez Autora. Jan Dziegielewski z pewnością ma rację, że liczby szlachty zjeżdżające na elekcje były skromniejsze, niż to dawniej przyjmowano. Przekonuje zrelatywizowanie roli szlachty mazowieckiej na polu elekcyjnym. Ciekawy jest pogląd (s. 93 i inne), że elekcja *viritim* łagodziła ostrość walk politycznych i zapobiegała eskalacji wewnętrznych konfliktów. Podzielam zdanie Autora, że sejm elekcyjny miał szczególną rolę do spełnienia w dziejach tego fenomenu, jaki stanowił ustrój dawnej Rzeczypospolitej. Również nienowa opinia, że dorobek ustawodawczy lat bezkrólewia nie był imponujący, wydaje mi się słuszna. Trafia mi do przekonania teza, że zakaz abdykacji z 1668 r. był epitafium elekcji *vivente rege*. Interesujące choć dyskusyjne wydają mi się rozważania o możnowładcy, który nie musiał być magnatem, i o magnacie, który miał większy udział we władzy (s. 196), mniej nowatorska jest teza o tym, że oligarchia magnacka jako forma rządów nie została usankcjonowana przez prawo.

Poruszająca ważny temat, z rozmachem napisana, choć nie pozbawiona niestaranności – tak warsztatowych jak redakcyjnych – książka Jana Dziegielewskiego z pewnością znajdzie wielu czytelników. W pełni na to zasługuje.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Michał Z w i e r z y k o w s k i, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003, ss. 428.

Problematyka sejmikowych organów skarbowych funkcjonujących w pierwszej Rzeczypospolitej nie doczekała się jak dotąd opracowania monograficznego w skali ogólnokrajowej. Przedwojenne wydawnictwa źródłowe i prace dotyczące zagadnień skarbowości i działalności sejmików, komisji skarbowych czy sądów skarbowych m.in. Kazimierza Jarochońskiego, Stefana Sochaniewicza, Adolfa Pawińskiego, Stanisława Pomykaja czy Michała Nycza w zakresie niniejszej problematyki trudno uznać nawet za dogodny punkt wyjścia do napisania monografii na ten temat. Dopiero powojenne prace dotyczące problematyki sejmików szlacheckich przede wszystkim autorstwa Adama Lityńskiego, Wojciecha Kriegseisena, ostatnio także Andrzeja B. Zakrzewskiego pozwoliły na zwrócenie uwagi badaczy na problem uprawnień sejmików w dziedzinie skarbowości. Michał Zwierzykowski podejmując trud zbadania funkcjonowania Komisji Skarbowej Poznańskiej, której początki działalności sięgają 1650 r., a która funkcjonowała w województwie aż do 1766 r. nie tylko wypełnił lukę nad badaniami tego organu sejmikowego w Wielkopolsce, ale i wysunął dalsze postulaty badawcze (s. 285).

W przeciwieństwie do stanu zachowania źródeł dotyczących tego zagadnienia z innych regionów Rzeczypospolitej, stan materiałów archiwalnych odnoszących się do samorządu sejmikowego w Wielkopolsce jest dobry. Autor pracy w sposób wyczerpujący przeanalizował archiwalia znajdujące się nie tylko w Archiwum Państwowym w Poznaniu, ale i w innych bibliotekach i ar-

chiwach. Właśnie przy okazji pisania tej pracy udało się wyodrębnić z bardzo ogólnego zespołu – *varia* znajdującego się w zespole miasta Poznania materiały odnoszące się do poznańskich organów sejmikowych. Gruntowna praca archiwalna jaką wykonał Michał Zwierzykowski świadczy o dobrym warsztacie historycznym, tym bardziej, iż wykorzystane przez niego archiwalia zostały opracowane i przedstawione czytelnikowi w sposób jasny w ramach dołączonych do pracy aneksów obejmujących: chronologię zgromadzeń sejmiku województwa poznańskiego i kaliskiego w latach 1684–1767, chronologię sesji komisji skarbowej, zestawienie komisarzy skarbowych oraz co z pewnością stanowić będzie ułatwienie dla przyszłych badaczy, którzy pokuszą się o opracowanie monograficzne sądów skarbowych w Rzeczypospolitej – zestawienie jednostek archiwalnych wytworzonych lub zgromadzonych przez Komisję Skarbową Poznańską.

Zagadnienia Komisji Skarbowej Poznańskiej (co słusznie podkreśla autor) nie należy rozpatrywać jedynie w skali regionalnej, choć recenzowana praca w głównym zrebie dotyczy właśnie konkretnego wielkopolskiego organu sejmikowego, gdyż przesłedzenie jego funkcjonowania pozwala na wyprowadzenie wniosków dotyczących postępującej w XVII w. i na początku wieku XVIII decentralizacji skarbowości. Układ pracy jest przejrzysty, a zastosowana konstrukcja chronologiczno-rzeczowa pozwala czytelnikowi na wybór tych partii materiału, które interesują go najbardziej. Cztery rozdziały, z których dwa pierwsze dotyczą genezy Komisji Skarbowej Poznańskiej oraz problematyki skarbowości sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego traktować należy jako wprowadzenie do szczegółowych rozważań zawartych w rozdziale następnym dotyczącym już samej organizacji i funkcjonowania Komisji Skarbowej Poznańskiej. Oczywiście nie należy traktować owych pierwszych rozdziałów jako zbędnego balastu, wprost przeciwnie wiele uwag zawartych przez autora w tej części pracy podnosi wartość szczegółowych rozważań autora. Co więcej stanowi zespół argumentów, które wykorzystywane są dla pokazania funkcjonowania Komisji Skarbowej Poznańskiej na tle innych podobnych organów wykształconych w innych częściach Rzeczypospolitej (rozd. IV), czy ukazania funkcjonowania innych instytucji samorządowych i wykonawczych w Wielkopolsce powstałych już po likwidacji Komisji Skarbowej Poznańskiej. Dla historyka prawa z pewnością najciekawsze rozważania zawarte są we wspomnianym trzecim rozdziale niniejszej pracy. Problematyka dotycząca powołania Komisji i zasad jej funkcjonowania, składu, kompetencji, trybu postępowania czy wreszcie relacji innych instytucji do Komisji Skarbowej Poznańskiej są opracowane bardzo dobrze i z dobrym wykorzystaniem materiału źródłowego. Widać także zmysł syntetyczny autora.

Moje zastrzeżenia budzą jedynie fragmenty dotyczące opisu kompetencji, a także procedury sądowej i administracyjnej właściwej dla działań Komisji. Z pewnością Komisja Skarbową Poznańską wyposażoną była w kompetencje administracyjno-skarbowe i sądownicze obejmujące przede wszystkim kontrolę i rozliczenie poborców podatkowych, sprawy retentorów, tworzenie czy nadzorowanie taryf i rejestrów podatków, zarząd nad podatkami czopowym i szelężnym (także ustalanie wielkości produkcji i wyszynku w miastach). Trudno jednak zgodzić się z twierdzeniem autora, iż uprawnienia sądownicze jawią się niewątpliwie jako drugorzędne wręcz pomocnicze względem administracyjnych (s. 181). Orzecznictwo w sprawach zalegających podatników czy sądenie nieuczciwych poborców (najważniejsze kompetencje Komisji) choć z dzisiejszego punktu widzenia traktowane być mogą jako działalność typu administracyjnego to jednak w tamtym okresie nie tylko nie widziano potrzeby rozgraniczania czynności administracyjnych o sądowniczych, ale traktowano te kompetencje jako sądownicze. Nie przekonuje mnie także zaliczenie do kompetencji komisji skarbowej rozpatrywanie spraw o naruszenie jej bezpieczeństwa czy powagi. Ustalenia w tej mierze Adama Lityńskiego dotyczące prawnokarnej ochrony sądów szlacheckich zostały potraktowane w recenzowanej pracy bardzo skrótowo. Na marginesie jeszcze jedna uwaga o charakterze szczegółowym, dotycząca użytego przez autora określenia „termin przytkniony” (*terminus tactus*), którego autor nie wyjaśnił; trudno bowiem wywnioskować czy

autorowi rozprawy chodziło o rodzaj terminu czy rodzaj sprawy. Nie ulega wątpliwości, iż Michał Zwierzykowski posłużył się przedwojennymi pracami, w tym opracowaniem Oswalda Balzera *Przewód sądowy polski w zarysie*. W niniejszym przypadku traktować należy pojęcie *terminus taktus* jako pozew ustny z krótkim terminem do rozprawy, instytucji powstałej w wyniku funkcjonowania tzw. rejestrów uprzywilejowanych, a wśród nich właśnie rejestru taktowego, znanego już w XVII w.

Praca Michała Zwierzykowskiego nie jest jego jedynym opracowaniem tego tematu, wcześniej opublikował on artykuły dotyczące Komisji Skarbowej Poznańskiej w czasopiśmie: „Miscellanea Historico-Archivistica” (T. 12, 2000, s. 35–52) i „Rocznikach Dziejów Społecznych i Gospodarczych” (T. 62, 2002, s. 207–230). Warto podkreślić, iż recenzowana praca uzyskała nagrodę Prezesa Rady Ministrów za rozprawę doktorską, a autor jest stypendystą Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. W niedługim czasie można spodziewać się podjęcia zarzuconego pomysłu wydawania akt sejmikowych województwa wielkopolskiego, które drukiem wydał w części Włodzimirz Dworzaczek (do końca panowania Zygmunta III Wazy). Autor pracy o komisji Skarbowej Poznańskiej jest bowiem kierownikiem grantu KBN dotyczącego przygotowania edycji źródłowej wielkopolskich akt sejmikowych z okresu panowania Augusta II.

WOJCIECH SZAFRAŃSKI (Poznań)

Jacek Bartyzel, *„Umierać, ale powoli!” O monarchistycznej i katolickiej kontrrewolucji w krajach romańskich 1815–2000*, Wydawnictwo Arkana, Kraków 2002, ss. 1015.

W dorobku naukowym Jacka Bartyzela, teatrologa, politologa i publicyisty recenzowana rozprawa stanowi osiągnięcie szczególne. Decyduje o tym zarówno jej niespotykany rozmach badawczy, jak też niezwykle kontrowersyjne dzisiaj przesłanie światopoglądowe.

Praca Bartyzela składa się z trzynastu rozdziałów poprzedzonych wstępem. Traktują one o drogach i bezdrożach idei monarchistycznej w ostatnich dwóch stuleciach w czterech krajach romańskich – we Francji, Włoszech, Hiszpanii i Portugalii. Rozdział pierwszy (*Obrońcy Tronu i Ołtarza*), siódmy (*U źródeł formuły narodowej*), ósmy (*Kameloci Króla*) i trzynasty (*Royalizm w Republice Panteonu*) dotyczą problematyki francuskiej; rozdział szósty (*Destra storica*) i dziewięć (*Ogród Cesarstwa*) zagadnień włoskich; rozdział trzeci, (*Bandera carlista*), czwarty (*J. L. Balmes i tradycjonalizm Katalonii*), piąty (*Posepny markiz de Valdegamas*) i dwunasty (*Nacional catolicismo i źródła frankizmu*) kwestii hiszpańskich; a rozdział drugi (*‘Migueliści i ‘Pedryści’*), dziesiąty (*Jacinto Candido – prekursor salazaryzmu*) i jedenasty (*Integralizmu Luzytański*) doktryn portugalskich.

W recenzowanej rozprawie Autor prezentuje dwa bloki tematyczne, dość symetrycznie osadzone w XIX- i XX-wiecznej myśli politycznej. W pierwszym z nich rekonstruuje zasady monarchistycznego tradycjonalizmu czy legitymizmu przeciwstawiając go monarchizmowi modernistycznemu. Legitymizm, którego przedstawicielami są przykładowo francuscy „ultrasi”, hiszpańscy „karliści” czy portugalscy „migueliści” utożsamia z obroną katolickiej, antyliberalnej, antyparlamentarnej i antydemokratycznej, ale zdecentralizowanej monarchii opartej na reprezen-